

МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ ЯК ЧИННИК ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

О. А. Малиновська, Л. А. Жураковська

Внаслідок значної інтенсифікації міжнародна міграція набула глобального характеру. Вона спричиняє значний вплив на соціально-економічний та демографічний розвиток, міжнародні відносини, а відтак, сферу безпеки, зокрема, демографічну. В науковій літературі міграція як чинник демографічної безпеки набула широкого висвітлення. Цій проблематиці присвячені численні роботи вітчизняних та зарубіжних дослідників. Наприклад, праці М. Вайнера, Р. Апплеярда, Е. Ротшильда, російських науковців — Л. Рибаківського, Г. Витковської, А. Вишневіського, С. Панаріна, В. Іонцева. В Україні взаємодію міграції та безпеки досліджували С. Пирожков, Е. Лібанова, О. Хомра та ін. Разом з тим, робіт які б були безпосередньо присвячені міжнародній міграції як чиннику демографічної безпеки України, ще замало. Оскільки в Законі «Про основи національної безпеки України» заострення демографічної кризи, вплив фахівців, кваліфікованої робочої сили за межі країни, нелегальна міграція визначаються, як загроза національним інтересам та національній безпеці, наукові дослідження безпекового аспекту переміщень населення мають велике теоретичне і практичне значення. *Мета* статті — дослідити чинники, які впливають на демографічну безпеку, взаємодію міжнародної міграції і демографічної безпеки.

У науковій літературі до сфери демографічної безпеки переважно застосовують два підходи: інструментальний і ціннісний. Перший полягає в тому, що демографічні процеси оцінюють не як такі, а як засіб досягнення інших цілей — економічних, геополітичних тощо. На думку Л. Рибаківського, демографіч-

на безпека — «це такий стан демографічних процесів, що достатній для відтворення населення без істотного впливу зовнішнього чинника і забезпечення людськими ресурсами геополітичних інтересів держави» [1, 13]. Другий підхід визнає наявність незалежних, самодостатніх демографічних цінностей і мети, а демографічну безпеку трактує як «захищеність процесу життя і безперервного поновлення поколінь людей» [2]. Демографічна безпека передбачає збільшення тривалості людського життя, підвищення ефективності відтворення населення, розширення демографічної свободи (перелічене розглядають як самостійні пріоритети, не менш важливі, ніж економічні, геополітичні чи воєнні).

Самоцінність демографічної сфери не означає, що вона найголовніша. Необхідність її забезпечення співіснує, взаємодіє з іншими аспектами життєдіяльності держави та суспільства, окремих індивідів. За певних ситуацій може навіть виникати конфлікт між ними (під час воєнних дій конфлікт між цілями демографічної та воєнної безпеки очевидний). Разом з тим демографічна безпека належить до найбільш значущих видів безпеки, виявля-

Малиновська Олена Анатоліївна — доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник, завідувач відділу Національного інституту проблем міжнародної безпеки

Жураковська Ліна Анатоліївна — головний консультант Національного інституту проблем міжнародної безпеки

ється на будь-якому її рівні і має принципове значення для всіх без винятку суспільних суб'єктів. Отже, для збереження та розвитку національної безпеки як цілісності (враховуючи множинність, проте очевидну взаємозалежність різних її аспектів) необхідно постійно розв'язувати конфлікти між демографічною безпекою та іншими її видами, знаходити компроміси між ними.

Нині основною загрозою демографічній безпеці в Україні є депопуляція — від'ємні показники природного відтворення, що призводять до скорочення населення. Однак загроза депопуляції можлива лише в окремій країні. У загальносвітовому масштабі про депопуляцію не йдеться (через демографічний вибух у країнах, що розвиваються). Навпаки, для так званого «третього світу» цілком реальні загрози, зумовлені стрімким збільшенням населення, яке перевищує наявні природні та економічні ресурси.

Упродовж минулого століття кількість населення Землі подвоїлась двічі. За таких умов гальмування зростання населення планети, його природне зменшення може оцінюватися позитивно. Низка країн, що розвиваються, реалізують політику стримування народжуваності. Проте її результати будуть помітні нескоро. Зменшенню демографічного тиску передовсім сприяє міграція.

Нерівномірність зростання та розміщення населення неодноразово врівноважувалися завдяки міграційним переміщенням. Досить згадати масову еміграцію європейців за океан у другій половині XIX — початку XX століття. Тоді внаслідок так званого першого демографічного переходу (полягав в істотному зменшенні смертності за інерційного збереження високої народжуваності) населення Європи стрімко зростало, до Нового Світу емігрувало, за оцінками, до 50 млн осіб.

Нині у низці країн, що розвиваються, через швидке зростання населення склалася подібна ситуація. Там накопичено значні людські ресурси, здатні допомогти країнам, які потерпають від депопуляції. Разом з тим заміщення втрати населення шляхом його припливу ззовні може призвести до напруження у багатьох сферах життєдіяльності суспільства, порушити етнічну, культурну, релігійну рівновагу, посилити розшарування тощо. Тому до міграції як засобу запобігання депопуляції необхідно підходити зважено, оцінюючи можливі впливи на інші аспекти безпеки і співвідносячи із загрозами, зумовленими депопуляцією.

Розглянемо вплив депопуляції на забезпечення національної безпеки. Зменшення кіль-

кості населення та його старіння, погіршення якісних характеристик створює додаткові труднощі для вирішення економічних, соціальних, геополітичних завдань, загрожуючи національним інтересам держави, її безпеці.

Процеси депопуляції в Україні (розпочалися в 1991 р.) набули нині загрозливих форм. З 1992 р. по 2007 р. кількість населення зменшилася на 4,6 млн і становить 46,6 млн осіб [3]. У найближчі десятиліття кількість населення скорочуватиметься і у 2050 р., за прогнозом українських дослідників, становитиме 29,9 млн осіб [4], за розрахунками ООН (середній варіант) — 30,9 млн [5].

Кількісне зменшення населення супроводжуватиметься його структурними змінами. Зокрема, населення швидко старішатиме. Якщо 2006 р. частка осіб віком 60 років і старші становила 20,4%, то, на думку фахівців ООН, 2050 р. вона становитиме 36,6%, на думку вітчизняних демографів — 32,5%. Водночас питома вага населення працездатного віку стабільно зменшуватиметься. Отже, значно зросте демографічне навантаження на працездатне населення, тобто співвідношення непрацездатних й активних осіб, що позначиться на економічній і соціальній сферах.

Невтішні результати депопуляції для воєнної безпеки держави. Хоча в сучасному інформаційно-технологічному світі значення демографічного компонента як воєнного ресурсу знизилось, збалансоване за кількісним, статевіковим, освітнім складом населення є необхідною умовою не лише для поступального економічного розвитку держави, а її обороноздатності, політичного впливу на міжнародній арені.

Стрімке зменшення населення України вже мало місце і раніше. Було кілька таких періодів — війни, голодомори, репресії, депортації, Чорнобильська катастрофа тощо. Вони були викликані соціальними катаклізмами (масштабними, однак обмеженими часом). Згодом населення зростало, компенсуючи втрати. Щодо нинішньої ситуації, то несприятливі для відтворення населення трансформаційні обставини 1990-х рр. збіглися з докорінними змінами у демографічній поведінці людей. Вони типові для всіх розвинутих країн світу і полягають у стійкому зменшенні народжуваності.

У 1960-х рр. демографи вперше наголосили, що тогочасна народжуваність не забезпечує заміщення поколінь (для простого відтворення необхідно, аби кожна жінка народила не менше 2,1 дитини). Якщо сумарний коефіцієнт народжуваності у 1950 р. становив — 2,81

дитини, у 1960 р. — 2,24, то у 1965 р. цей показник скоротився до 1,99 [6]. Тоді це не призвело до зменшення населення завдяки наявності молодого покоління, народженого в повноценний компенсаційний період, яке входило у фертильний вік. Проте рівень народжуваності скорочувався. Якщо 1964 р. на тисячу населення народилося 16,5 немовлят, то 1984 р. — 15,6, а 1991 р. — 12,1. Упродовж 1990-х рр. в Україні спостерігався надзвичайно низький рівень народжуваності (до 10‰) з найменшим коефіцієнтом у 2001 р. (тоді на тисячу населення народилося близько восьми немовлят (7,7‰) [7, 74–75]. Протягом останніх п'яти років ситуація дещо поліпшилася: загальний коефіцієнт народжуваності почав зростати і 2006 р. становив 9,8‰ [3]. Однак це зростання незначне і, певно, не буде тривалим.

Окрім народжуваності, визначальним для демографічного розвитку, а отже, демографічної безпеки країни, є показник смертності. Про надвисоку смертність в Україні, насамперед серед працездатних вікових категорій, недоліки системи охорони здоров'я населення, а також неадекватну вітальну поведінку українців, шкідливі звички та нездоровий спосіб життя відомо. Зазначимо лише, що рівень смертності в Україні рік-у-рік зростає. Якщо 1990 р. він становив 12,1 на тисячу жителів, то 2006 р. — 16,2, а найвищий за останні п'ятнадцять років він був 2005 р. — 16,6 [3].

Один з найважливіших показників демографічної безпеки і, відповідно, ефективності суспільно-політичних систем і окремих урядів — очікувана тривалість життя. Людська спільнота завдяки поступальному розвитку віднайшла засоби боротьби з багатьма найнебезпечнішими загрозами здоров'ю і життю людей. У країнах Європейського Союзу (ЄС — 25) у 2005 р. середня очікувана тривалість життя сягала 78,9 року, порівняно з 2000 р. (77,7 року) вона зросла більш як на рік [8]. Щодо України, то значні людські втрати, спричинені голодомором, війною, доповнювалися недостатньою увагою до соціальної та медичної сфер. У 1960 р. середня тривалість очікуваного життя становила 73,9 — у жінок, 67,4 — у чоловіків, у 1990 р. — відповідно, 75 і 65,9, а в період суспільних трансформацій різко скоротилася. Найнижчий показник був 1995 р. — 66,9 років (для жінок — 72,7, для чоловіків — 61,4). Нині очікувана тривалість життя дещо зросла і становить 68 років (74 і 62,2 відповідно). Однак це значно нижче, ніж у країнах ЄС [3]. Зниження рівня смертності і підвищення тривалості життя залишається ключовим питанням демографічної безпеки. Разом з тим для зупинення депопуляції необхідно, аби народжуваність зростала.

Досвід розвинутих країн доводить, що спрямовані на підвищення народжуваності заходи переважно малоєфективні. Вони здатні гальмувати її зниження нетривалий час, проте не забезпечують помітних змін у демографічній поведінці населення. Економічний розвиток об'єктивно призводить до більшої зайнятості жінок, підвищення рівня їхньої освіти і, відповідно, зростання значення заробітків для добробуту сім'ї. Через це дедалі частіше перерви у кар'єрі жінки, пов'язані з народженням та вихованням дітей, мінімізують і віддають перевагу не кількості, а, так би мовити, якості дітей. Крім того, у розвинутих країнах народження дітей — результат вільного вибору людей і регулюється їхніми вподобаннями та ціннісними орієнтаціями. Останні хоча й можуть змінюватися, проте впливати на них важко. Щодо обмежень репродуктивних прав людини, як і будь-яких інших прав, то вони неприйнятні.

За таких умов міграція перетворюється чи не на єдиний засіб поповнення людських ресурсів. Вона принаймні може загальмувати процес зменшення населення.

За радянських часів організовані переселення з праценадлишкових регіонів СРСР до потребуючих робочої сили були основою державної міграційної політики. З України населення виїздило на освоєння цілих земель до Казахстану, на нафтогазові родовища Тюмені, будівництво Байкало-Амурської магістралі.

Водночас сальдо міграції між Україною та іншими республіками СРСР було стабільно додатним. Значну частку прибулих становило інонаціональне населення, наприклад, 43% росіян, які мешкали в республіці на момент перепису 1989 р., народилися за її межами. Окрім вирішення народногосподарських завдань, переміщення різноетнічного населення СРСР мало на меті формування наднаціональної спільноти.

Коли внутрішні міграції на пострадянському просторі перетворилися на міждержавні, вплив населення з України до інших радянських республік значно зменшився. Натомість приплив людей до країни зріс. Поточний облік міграцій 1992 р. зафіксував рекордне додатне міграційне сальдо, яке сягало майже 300 тис. Загалом упродовж 1989—1992 рр. з колишніх республік СРСР в'їхало понад 2 млн осіб, виїхало — 1,2 млн. Саме через це 1992 р. нас налічувалося 52 млн: міграційний приріст не лише заміщував природні втрати населення, а й забезпечував його кількісне зростання.

Міграційний приріст на початку 1990-х рр. сформувався насамперед завдяки повернен-

ню етнічних українців, вихідців з України інших національностей, які раніше за різних обставин, не завжди добровільно, залишили її територію. Руйнація єдиної держави, проголошення незалежності обумовили значний репатріаційний потік, а лібералізація суспільного життя дала змогу здійснити бажаний переїзд тим, кого раніше режим утримував силоміць, зокрема депортованим і репресованим.

Репатріаційний характер імміграції підтверджується її етнічним складом. Зокрема, питома вага етнічних українців на початку 1990-х рр. серед тих, хто прибув, зросла, а тих, хто вибув, — зменшилася. Помітними в імміграційному потоці були кримські татари — до 7%. Про репатріацію свідчать також регіони виходу іммігрантів: вони прибували насамперед звідти, куди раніше спрямовували переселенців (Західний Сибір, Далекий Схід, Казахстан).

Якби припливу мігрантів не сталося, скорочення населення України було б швидшим, адже для репатріаційного потоку типовою є сімейна міграція. Населення не лише зростало кількісно, а поповнювалося сім'ями, які мали дітей чи могли їх мати. Через імміграцію міжпереписного періоду (1989—2001 рр.) частка населення віком до 20 років збільшилася [9]. Окрім того, повернення робітників і спеціалістів, які виїхали на роботу, — це поповнення трудових ресурсів. Репатріанти сприяли також підвищенню якості населення України, оскільки мали вищий освітній рівень. Репатріація мала й інше важливе зна-

чення: підтверджувала життєздатність молоді держави, сприяла підвищенню авторитету України.

На жаль, коли приплив іммігрантів був найбільший, йому не надали значення як важливому компоненту демографічної безпеки. Понад те, в умовах кардинальних соціально-економічних змін, а також поширення кризових явищ прибуття людей в Україну розглядалося переважно з позицій спричинених труднощів і додаткових витрат. Аналітики визначали, скільки коштуватиме облаштування тих, хто прибув, наскільки загострилася ситуація на ринку праці, якої соціальної допомоги потребуватимуть репатріанти та якої міжнародної допомоги у зв'язку з цим — Україна. До уваги не бралися демографічний, трудовий та інтелектуальний потенціал іммігрантів, можливості його використання в інтересах держави, вартість майна та величина коштів, цінність знань і навичок іммігрантів. Такий підхід, зокрема, панував в оцінках наслідків репатріації кримських татар. Не сприяли репатріації також труднощі з отриманням українського громадянства.

Хоча підтримка репатріації — один із пріоритетів міграційної політики, реальних дій бракувало (допомогу отримували лише депортовані за національною ознакою, які поверталися до Автономної Республіки Крим). Якщо в державній програмі «Українська діаспора на період до 2000 р.» (1996 р.) планувалося створити банк даних про українців, які мешкають за кордоном і бажають повернутися на батьківщину, та про можливі варі-

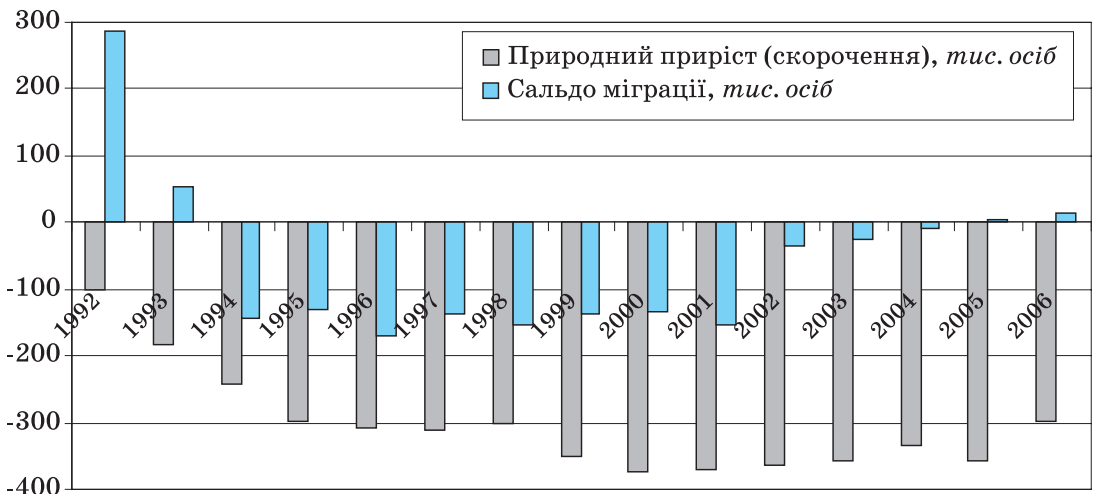

Рис. Природний приріст (скорочення) населення України та сальдо міграції у 1991—2006 рр.

анти їх облаштування в Україні (ці пункти не було виконано), то у подальших програмах нічого подібного не передбачалося.

Через таку політику частина потенційних іммігрантів з пострадянських держав — вихідців з України та їхніх нащадків — переорієнтувалася на РФ, де, попри економічні труднощі, уряд таки віднаходив ресурси для надання допомоги співвітчизникам у вирішенні житлового питання, працевлаштуванні тощо, а російське громадянство можна було отримати шляхом простої реєстрації.

Нині потенціал репатріації, зумовлений розвалом СРСР, практично вичерпано. Вихідці з України та їхні нащадки, налаштовані на переїзд, переважно його здійснили. Інші адаптувалися до життя в нових незалежних державах. Історичний шанс поповнення людських ресурсів України шляхом репатріації було згаяно.

Водночас поглиблення економічної кризи в Україні призвело до втрати населення через виїзд до країн СНД, насамперед РФ. Негативний баланс міграції склався не лише в етнічній групі росіян, а й українців, тобто корінного населення. У 1994 — 1998 рр. українців виїхало майже на 40 тис. більше, ніж прибуло. Таким чином, пострадянська міграція замість посилення демографічної безпеки держави перетворюється на джерело загрози для неї через спричинені виїздом людські втрати.

Небезпеку становлять не лише прямі, а й опосередковані втрати. Адже серед емігрантів переважають молоді особи, репродуктивно й економічно найактивніші. У міжпереписний період (1989 — 2001 рр.) загальна чисельність населення України через міграції зменшилася на 1%. Чисельність чоловіків віком 25 — 29 років — на 6,8%, жінок такого самого віку — на 4,9%, чоловіків і жінок віком 30 — 34 роки — на 3,7 та 2,1% відповідно [10, 147]. Це наслідки насамперед внутрішніх чинників (економічної кризи, безробіття, падіння рівня життя). Разом з тим не менш важливі зовнішні чинники, фактори притягання Росії, де економічна ситуація була дещо ліпша, заробітки та пенсії — вищі.

У подальшому реформування економіки України зумовило різке скорочення виїзду до РФ. Нині обмін населенням між державами незначний і загалом паритетний. У 2005 р. склалося хоча й невелике, проте додатне (+1,1 тис.) для України міграційне сальдо, у 2006 р. воно зросло до 2 тисяч. Однак загроза втрати населення через еміграцію до сусідньої держави актуальна і загострюється з

активізацією міграційної політики РФ, мета якої — запобігати депопуляції країни шляхом заохочення імміграції.

Щоб утримати кількість населення на сучасному рівні (за збереження нинішніх показників народжуваності та смертності), Росії необхідно протягом найближчих 50 років 24,9 млн мігрантів [11, 249]. З прийняттям концепції демографічного розвитку Росії до 2015 р. цій меті офіційно надано рангу державної політики [12, 141].

У Росії поповнювати людські ресурси планують насамперед шляхом імміграції так званих співвітчизників, тобто етнічних росіян, інших культурно і ментально близьких осіб. 22 червня 2006 р. Президент РФ В. Путін підписав указ «Про заходи з надання сприяння добровільному переселенню до Російської Федерації співвітчизників, які проживають за кордоном», яким було затверджено відповідну державну програму на 2006 — 2012 рр. [13]. Вона передбачає оплату переїзду репатріантів до РФ, виплату допомоги протягом 6 місяців після прибуття, забезпечення так званого компенсаційного пакету (послуги дитячих дошкільних установ, закладів освіти, соціального обслуговування, охорони здоров'я та служби зайнятості). У межах програми здійснюватиметься також працевлаштування та забезпечення житлом її учасників, вони матимуть першочергове право на отримання дозволу на тимчасове проживання, посвідки на проживання, громадянство РФ.

Оскільки так званих співвітчизників більше в Україні, саме Українська держава може розглядатися в Російській Федерації як найперспективніший донор. Такі чинники, як територіальна близькість, вільний перетин кордону, інерційність міграційного процесу, наявність численної української діаспори в Росії, посилюють загрозу. Протягом 1994—2004 рр. Україна постійно втрачала населення через еміграцію до РФ. За даними поточного обліку міграції, до Росії виїхало близько 1,1 млн осіб, прибуло приблизно 0,6 млн (майже вдвічі менше). Перепис 2001 р. засвідчив, що реальні міграційні втрати були більші, ніж фіксував поточний облік (у 1,7 разу). Отже, від'ємне сальдо міграції з РФ сягало майже мільйона. За послідовної реалізації політики Росії щодо заохочення імміграції нестійку рівновагу в обміні населенням з РФ, досягнутому на початку нового століття, можна легко порушити.

Занепокоєння викликають також розбіжності між українськими та російськими даними поточного обліку міграції. Якщо українська ста-

стистика зафіксувала в останні роки додатне сальдо міграції з РФ, то російська свідчить, що тих, хто прибув з України, як і раніше, більше, ніж тих, хто вибув в Україну (2004 р. — 4,6 тис., 2005 — 18,1 тис., 2006 — 20,6 тис. [14]). Враховуючи вищу точність даних про прибуття, ніж вибуття, а також наявність численних тимчасових українських робітників у Росії, частина яких там мешкає фактично постійно, російська статистика, напевно, реальніше відображає міграційну ситуацію.

Не меншу небезпеку становить еміграція з України до держав так званого старого зарубіжжя. Упродовж незалежності вибуття до цього регіону ніколи не компенсувалося прибуттям (за винятком 2006 р., +1,3 тис. осіб). За даними поточного обліку міграцій, упродовж 1991—2005 рр. у західному напрямі виїхало понад 660 тис. осіб. Однак недооблім був не менший, ніж щодо виїзду до пострадянських держав. Отже, реальні втрати перевищують мільйон осіб.

Рівень освіти тих, хто вибув за межі колишнього СРСР, найвищий (порівняно з рештою мігрантів) і становить у середньому 11,7 року навчання. Питома вага осіб з вищою освітою у півтора разу перевищує частку вибульців цієї категорії серед емігрантів до країн СНД та Балтії. Вона помітно вища також порівняно з тими, хто прибув. Отже, еміграція з України за межі колишнього СРСР має всі ознаки так званого «відпливу мізків» [9].

Втрата населення, спричинена стаціонарною міграцією, загострюється також через тимчасовий виїзд за кордон з метою працевлаштування. По-перше, зовнішня трудова міграція, що за умов глибокої економічної кризи 1990-х рр. перетворилася на засіб виживання для багатьох громадян, за обсягами значно перевищує стаціонарну: за оцінками, на заробітках за кордоном перебуває від 2 до 3 млн українців. По-друге, значний сегмент тимчасової трудової міграції (від 20% до 50%) може трансформуватися у стаціонарну. Виїжджаючи вперше, працівники-мігранти налаштовані максимально заробити і повернутися на батьківщину, з накопиченням міграційного досвіду їхні наміри змінюються. Кількість здійснених поїздок та їхня тривалість забезпечують адаптацію до життя за кордоном, кращі можливості для працевлаштування, вищі заробітки і надійний правовий статус, що є вагомим чинником для продовження терміну перебування в зарубіжних країнах, возз'єднання там сімей, орієнтації на постійне проживання.

Завдяки власній ініціативі і трудовим якостям українські працівники-мігранти — важ-

ливий сегмент на ринку праці деяких зарубіжних країн. Це підтверджують масові імміграційні амністії, що здійснювалися, зокрема, у Португалії, Італії, Греції, Іспанії. Якщо 1999 р. у Португалії легально перебувало лише 127 українців, то після легалізації — понад 65 тисяч [15]. В Італії їхня кількість сягнула 112 тисяч [16, 280].

Отримання дозволів на працевлаштування означає, що через п'ять років легального перебування особа може клопотати про дозвіл на постійне проживання, а згодом — на громадянство. Вірогідно, що більшість українців, які легально працюють у країнах із вищим, ніж в Україні, заробітком, розраховують на отримання статусу постійних мешканців, навряд чи повернуться на батьківщину. Адже, окрім вищих доходів та належного рівня соціального захисту, ці держави гарантують права та безпеку. Так, мешканці держав Євросоюзу практично вільно пересуваються світом, що розширює життєві перспективи.

Загроза втрати Україною частини громадян, які виїхали на тимчасові заробітки, посилюється через політику країн перебування, більшість з яких також страждає від депопуляції і прагне поповнити людські ресурси за рахунок іммігрантів. В останні роки низка країн ЄС запровадила законодавчі зміни і спеціальні програми, спрямовані на залучення іммігрантів, насамперед кваліфікованих: наприклад, так звані «зелені картки» в Німеччині для програмістів. Пілотний проект стимулювання переїзду для постійного проживання кваліфікованих робітників започаткував уряд Чехії. Польський ринок праці було частково відкрито для сезонних працівників з України. На рівні Європейського Союзу обговорюють та запроваджують спрощені процедури імміграції науковців, студентів тощо.

Трансформація тимчасової трудової міграції у постійну цілком реальна і щодо українців, які виїхали на заробітки до РФ. У межах нової міграційної політики Росія прийняла низку рішень. Так, 2003 р. право на російське громадянство за спрощеною процедурою отримали вихідці із пострадянських держав, які відслужили у збройних силах РФ за контрактом, а також випускники російських вузів та середніх професійно-освітніх закладів. Улітку 2006 р. прийнято федеральні закони, спрямовані на скасування дозвільної процедури реєстрації та працевлаштування іноземців, за якими іноземних працівників з країн СНД (окрім тих держав, з якими встановлено візовий режим) прирівнюють до місцевих [17]. Нове законодавство сприятиме поліпшенню становища мігрантів у Росії, а отже, відпливу робочої сили з України до РФ.

Трудова міграція — загроза демографічній безпеці України не лише через втрату населення. Навіть якщо заробітчани повернуться додому, їхня тимчасова відсутність має негативні наслідки для демографічного розвитку. По-перше, тривале перебування поза домівкою часто руйнує сім'ю. Емігрантський спосіб життя не сприяє народженню та вихованню дітей. Фізичні та психологічні навантаження, що супроводжують заробітчанство, обумовлюють проблеми зі здоров'ям, у тому числі репродуктивним.

Окрім кількісних втрат, несприятливі також якісні зміни населення. Вони виявляються у прискоренні старіння через виїзд насамперед представників продуктивних вікових категорій, у погіршенні освітньо-кваліфікаційних показників.

Виїжджаючи за кордон, мігрант стає об'єктом ризиків і загроз індивідуальній безпеці, особливо тоді, коли працевлаштування відбувається без належних дозволів, що, на жаль, є типовим для більшості українських працівників-мігрантів. Найбільшу небезпеку становить примусова праця та торгівля людьми, що супроводжують нелегальну міграцію. Так, на думку російських дослідників, до 80% іноземних працівників-мігрантів у Росії, серед яких щонайменше мільйон українців, потрапляють в умови, які, відповідно до визначення Міжнародної організації праці, кваліфікують як примусову працю (затримання зарплати, невиплата домовлених сум тощо) [18].

З еміграцією пов'язані загрози іншим видам безпеки, насамперед економічній, оскільки вона безпосередньо залежить від трудових та інтелектуальних ресурсів суспільства. Особливо небезпечний «відплив мізків», не лише фактична втрата інтелектуалів, а й кумулятивні наслідки, що полягають у поступовій руйнації наукових шкіл, зниженні загального професійного рівня науковців через виїзд найталановитіших, порушенні процесу відтворення наукового потенціалу, втрати тієї критичної маси науковців, яка створює інтелектуальне середовище.

Аналізуючи загрози демографічній безпеці, обумовлені еміграцією, необхідно враховувати, що за економічних умов, коли не всі можуть знайти гідну роботу на батьківщині, виїзд за кордон має позитивні результати. Зокрема, зменшує напруження на ринку праці, рівень безробіття, є могутнім засобом боротьби з бідністю, дає змогу підвищити доходи багатьох сімей, вирішити такі важливі питання, як забезпечення житлом чи навчання дітей.

Переказані в Україну гроші, зароблені мігрантами, за оцінками становлять 7,2 млрд доларів, тобто 8,5% ВВП [19, 86]. Підвищуючи платоспроможний попит, вони прискорюють розвиток національної економіки, сприяють створенню нових робочих місць. Підраховано: на кожний долар переказів приріст вітчизняного виробництва становить 2 дол. США [20, 192]. Мультиплікаційний ефект особливо помітний у будівельній галузі, куди першочергово спрямовують заробітки мігранти. Будівельний бум зумовлює підвищення попиту на численні товари тривалого користування, розвиток ринку нерухомості тощо.

Не лише грошові надходження, а й набутий за кордоном життєвий та виробничий досвід — важлива інвестиція у розвиток України. Навіть постійно залишаючись за кордоном, більшість мігрантів не поривають зв'язків з батьківщиною, обмінюються інформацією, докладають зусиль для розвитку міжнародної торгівлі, бізнесових контактів. Це підвищує рівень життя людей, а отже, поліпшує умови відтворення населення, тобто зміцнює демографічну безпеку.

Тому оцінка впливу трудової міграції на рівень демографічної безпеки має здійснюватися шляхом зіставлення різноманітних її результатів. Окрім того, необхідно враховувати наявність об'єктивних соціально-економічних причин виїзду за кордон, а також гарантій права на свободу пересування, визначених законодавством. Водночас немає сумніву, що негативних наслідків трудової міграції неодмінно більшатиме, позитивні — втрачатимуть своє значення. Певні сприятливі для демографічного розвитку України результати можливі лише за умови тимчасової трудової міграції (і як суспільного явища, і як індивідуальних стратегій), повернення мігрантів на батьківщину, державної політики, спрямованої на створення сприятливого середовища для максимального використання переваг, пов'язаних із зарубіжним заробітчанством.

Однак навіть за дотримання цих умов трудової міграцію не можна сприймати інакше, як загрозу демографічній безпеці. Вона має внутрішній характер, оскільки спричинена умовами життя людей в Україні. Запобігти їй мають динамізація економічного розвитку, зростання добробуту населення, ліквідація глибоких причин масової трудової еміграції. Це дасть можливість звести міграцію до прийняттого рівня, до звичайної в глобалізованому світі мобільності населення. Оскільки вона більшою мірою, ніж народжуваність та природне відтворення, залежить від соціально-економічних чинників, цю складову демографічної безпеки насамперед мають забез-

печувати заходи, що належать до сфери економічної та соціальної безпеки держави.

Водночас протидія демографічним втратам, зумовленим міграцією, має передбачати посилення особистої безпеки людини, оскільки не лише матеріальні вигоди, а й вищий ступінь безпеки — важливий спонукальний мотив для зміни місця проживання. Цей чинник, зокрема, є вагомим серед факторів «притягання» мігрантів і впливає на вибір країни призначення. Саме з ним пов'язано те, що українська трудова міграція, спочатку традиційно спрямована на РФ, поступово переорієнтовується на європейські країни, де навіть нелегальний мігрант може розраховувати на повагу до прав людини.

Якщо еміграція призводить до втрати населення, погіршує його якісні характеристики, логічно припустити, що імміграція має забезпечувати заміщення цих втрат, тобто сприяти посиленню демографічної безпеки. Такий висновок (справедливий з демографічного погляду) викликає застереження, оскільки міграція впливає також на інші сфери життєдіяльності суспільства, зачіпає різноманітні аспекти безпеки — економічний, соціальний, етнокультурний тощо. Адже імміграція асоціюється з «чужими», які сприймаються як носії небезпеки уже тому, що не «свої». Нестороженість виникає навіть тоді, коли йдеться про репатріантів, тобто осіб етнічно, культурно і ментально близьких. Так, занепокоєння у зв'язку з масовим прибуттям іммігрантів виявляло ізраїльське суспільство, хоча репатріація тут є однією з засад державного будівництва. Російські дослідники неодноразово фіксували напруження у стосунках між місцевим населенням та етнічними росіянами-переселенцями з пострадянських держав. Так само в Україні: раніше депортованих кримських татар, які поверталися, довелося не лише облаштовувати, а й докладати зусиль для попередження конфліктних ситуацій між прибулими та мешканцями Криму.

Почасти недовірливе ставлення до іммігрантів — це наслідок обмеженого пересування населення у попередній історичний період, коли еміграція вважалася зрадою, а внутрішня міграція мала відбуватися відповідно до потреб народного господарства.

Сприйняття імміграції як небезпеки пов'язано також з традиційно вирішальною роллю держави в регулюванні переміщення населення, перетинів кордону, допуску іноземців. Відомий дослідник міграційних процесів Дж. Салт порівнював державу з голкіпером, який намагається не пропустити м'яч у власні ворота [21, 12]. Якщо національну безпеку

традиційно ототожнюють з безпекою держави, міграцію автоматично тлумачать як загрозу. Такий підхід, однак, не так протидіє міграції, як створює нові загрози безпеці. Дослідники одностайні: небезпечне збільшення нелегальної міграції, перетворення її на численний сегмент міграційних переміщень і організований злочинний бізнес — наслідок обмежень щодо приймання іноземних робітників, запроваджених західноєвропейськими державами в середині 1970-х рр. У свою чергу нелегальна міграція призвела до поширення «тіньової» економіки та корупції, появи транснаціональних кримінальних груп тощо. Це не єдині негативні наслідки обмежувальних рішень. Втративши можливість легального в'їзду з метою працевлаштування, мігранти намагалися дістатися Західної Європи, отримавши статус біженця. Запроваджені у відповідь заходи щодо ужорсткшення процедури надання притулку, які мали унеможливити зловживання, створили загрозу реалізації самого права шукати притулок, а отже, особистій безпеці багатьох людей.

Разом з тим занепокоєння щодо імміграції має підстави. Найчастіше з нею пов'язують формування численних іноземних діаспор, посилення конкуренції на ринках праці, культурні відмінності, що суперечать традиційним цінностям країни, яка приймає, зростання злочинності, поширення інфекційних захворювань тощо.

Антиіммігрантські настрої в суспільстві умовно можна поділити на дві групи. Перша викликана конкуренцією, яку іммігранти нібито створюють для місцевого населення у розподілі наявних ресурсів. Друга група пояснюється хвилюванням з приводу втрати власної ідентичності. Частково за формування мігрантофобії відповідальні мас-медіа, що не завжди коректні. Значніше впливають на неї політики, оскільки в багатьох країнах міграція перетворилася нині на предмет політичної боротьби.

Варто розмежовувати уявлення про вплив іммігрантів на безпеку та реальність. Так, новоприбульці не конкурують на ринку праці з місцевим населенням і становлять загрозу лише для іммігрантів, які прибули раніше, оскільки внаслідок сегментації ринку праці в розвинутих країнах іммігранти посідають непривабливі за характером та оплатою робочі місця. Щодо кваліфікованих іноземців, які претендують на престижні види робіт, то їхнє прибуття стимулює місцеве населення навчатися і професійно зростати.

Згідно із ще одним стереотипом, з-за кордону прибувають малоосвічені бідняки, які не

можуть бути корисними і створюють для країни, що приймає, лише проблеми. Досвід України, як країни походження, переконливо це спростовує. Так само відбувається в інших країнах-донорах: до міграції вдаються насамперед представники середнього класу з достатнім рівнем освіти. Опитування нетрадиційних іммігрантів (вихідців з країн Азії та Африки) у Києві 2002 р. засвідчило: вищу освіту мали 26,7%, середню спеціальну та військову, відповідно, — 5,6% та 4%, повну середню — 52,3% респондентів [22, 61]. Згідно з переписом 2001 р., показники освіти населення України були такі: повну вищу освіту мали 13%, базову і неповну вищу — 18,4%, повну загальну середню — 34,9% [23, 63].

Не витримує критики теза про те, що іммігранти створюють додатковий соціальний тягар для суспільства, є утриманцями. По-перше, вони прибувають як робоча сила. Навіть прибувши на інших підставах, виходять на ринок праці, зміцнюючи трудовий потенціал держави. Спочатку іммігранти справді потребують певної допомоги для адаптації та облаштування, проте згодом вони віддають суспільству більше, ніж споживають. Так, прибуток, який щорічно отримує США від імміграції за рахунок приросту людського капіталу, становить 10 млрд доларів. У середині 1990-х рр. сім'ї «нових» американців сплачували 6580 доларів податку, тоді як народжені в США — 5070 доларів на рік. У Німеччині 1989 р. було витрачено на облаштування переселенців (етнічних німців) 7,5 млрд марок. Це сприяло зростанню виробництва на 11,5 млрд марок та збільшенню кількості робочих місць на 90 тисяч, що забезпечило потреби працездатних репатріантів, а також розширило можливості для працевлаштування місцевого населення [24, 27].

Економічні вигоди від залучення іммігрантів ще очевидніші стосовно працівників-мігрантів, які в'їжджають тимчасово. Сплачуючи передбачені законом платежі до соціальних фондів, вони користуються ними мінімально: переважно молоді, здорові люди, не обтяжені сім'єю, вони повертаються додому, не досявши пенсійного віку, меншою мірою, ніж місцеві, користуються медичними послугами, претендують на сімейну допомогу тощо.

Непереконливі також твердження про те, що, переказуючи гроші на батьківщину, мігранти викачують їх з країни перебування. По-перше, своєю працею заробітчани створюють додану вартість. Причому ціна їхньої праці зазвичай нижча, ніж місцевих робітників, тому їхня праця вигідніша. По-друге, частина заробітків витрачається у країні перебування на споживання, вкладається до місцевих бан-

ків, тобто сприяє економічному розвитку. Окрім того, надсилаючи гроші на батьківщину, мігранти підтримують там соціальну стабільність, що з погляду загальної міжнародної безпеки позитивно для обох держав.

Не є невідомою загроза формування закритих етнічних анклавів іммігрантів, своєрідних гетто, де живуть за власними законами. Формування гетто — наслідок не імміграції як такої, а прорахунків соціальної та інтеграційної політики держави, що приймає. Окрім того, іммігрантські квартали, як зазначають, зокрема, американські дослідники, відіграють важливу роль в адаптації новоприбулих. Проте це лише перша сходинка на шляху інтеграції, що передуює висхідній мобільності, яка супроводжується переїздом у інші райони. Якщо через дискримінацію та сегрегацію мігранти не мають шансів на соціальне просування, небезпека самоізоляції справді зростає, соціальні зв'язки гетто виявляються єдиними. Це може призвести до маргіналізації частки мігрантів, їхньої криміналізації.

Однак зв'язок між міграцією і злочинністю не безпосередній. Справді, кримінал має місце в іммігрантських громадах, як і в будь-яких інших людських спільнотах, проте, як свідчать наукові дослідження, він не більший, ніж у місцевого населення такої самої соціальної та вікової групи. Отже, загрози суспільству випливають не власне з імміграції, а із соціального становища іммігрантів, ефективності (чи неефективності) політики щодо їхнього прийняття, облаштування, інтеграції, соціальної та етнокультурної політики загалом.

Разом з тим, поряд з уявними, з імміграцією пов'язані і цілком реальні проблеми. Для України вони значущі, бо система регулювання міграцій перебуває на етапі становлення, а будь-які інструменти протидії міграційним загрозам донедавна взагалі були відсутні.

Рівень загроз безпеці, що створює міграція, залежить від її сутнісних характеристик, тобто від її типу. Однозначно негативну оцінку заслуговує нелегальна (незаконна) міграція.

В останні роки нелегальна міграція перетворилася на сферу активної діяльності транснаціональних злочинних угруповань, стала транслятором кримінальних загроз. Її існування було б неможливе без поширення корупції, «тіньової» економіки. У свою чергу вона підживлює ці негативні явища. Небезпеку становить також те, що маршрутами нелегальної міграції переправляють наркотики, зброю. До погіршення криміногенної ситуації призводять часом вимушене, а часом приму-

сове залучення деяких нелегальних мігрантів до кримінальних дій.

Однак, для реальної оцінки загроз і, відповідно, адекватної їм протидії це явище слід аналізувати виваженіше, брати до уваги об'єктивний характер міграційних переміщень. По-перше, варто критично поставитися до оцінок масштабів нелегальної міграції, оскільки деколи бездоказово оперують цифрами, що суперечать здоровому глузду. Це лише збуджує громадську думку, сприяє поширенню мігрантофобії. По-друге, необхідно враховувати, що нелегальна міграція, загрожуючи національній і міжнародній безпеці, насамперед є загрозою для мігрантів, які ризикують власним здоров'ям, свободою, життям, нерідко стають жертвами обману, здириництва, фізичного насильства з боку переправників. Тому шляхи протидії нелегальній міграції не можуть знаходитися лише у правоохоронній сфері. Вихід необхідно шукати у міжнародному співробітництві країн походження, транзиту і призначення нелегальних мігрантів, а також у зменшенні прірви між багатими та бідними країнами.

В останні роки ставлення до міграції як до загрози отримало додаткову мотивацію через міжнародний тероризм. Хоча прямого причинно-наслідкового зв'язку між цими явищами немає, міжнародне переміщення людей пов'язано практично з усіма глобальними процесами, тому з набуттям тероризмом міжнародного характеру виник зв'язок між ним та міграцією. Це позначилося на міграційній політиці багатьох країн. Нові заходи включають біометричний контроль, зняття відбитків пальців при допуску в країну, обмін інформацією про небажаних осіб між державами.

Навіть якщо міграція легальна і контрольована, загрози безпеці виникають через прибуття до країни населення, яке належить до іншої культури, сповідує іншу релігію. Це загрожує розмиванням традиційних цінностей суспільства. З другого боку, з міграцією може бути пов'язано поширення ксенофобії, політичного екстремізму.

Незважаючи на численні проблеми, розвинуті країни вже не можуть обійтися без імміграції. Умови, за яких імміграція перетворюється на життєву необхідність, формуються також в Україні. Про забезпечення потреб у робочій силі лише за рахунок мігрантів, звичайно, не йдеться. Актуальні завдання — збільшення народжуваності, зменшення смертності, підвищення продуктивності праці, раціональне використання національних людських ресурсів, що, однак, невідворотно включатиме підвищення пенсійного віку, ско-

рочення термінів навчання чи інші непопулярні заходи. Разом з тим прагматичні інтереси потребують визнати доцільність використання такого джерела поповнення людського потенціалу, як імміграція. В інтересах національної безпеки необхідно сконцентруватися не на марних зусиллях її спинити, а працювати над мінімізацією негативних наслідків і максимальним використанням вигод, пов'язаних з цим явищем.

Інтереси демографічної, соціальної, економічної безпеки мають бути головні під час визначення кількості та складу іммігрантів. Прогнозні розрахунки дають можливість визначити, наскільки скоротяться трудові ресурси України у найближчі десятиліття. Зокрема, підраховано, що для збереження нинішньої величини трудових ресурсів державі потрібно 300 тис. іммігрантів на рік [25]. Проте суто арифметичний підхід недоцільний. Залучення іммігрантів має відбуватися селективно. Це не означає, що до країни можуть в'їхати тільки фахівці. Для їхньої продуктивної праці необхідні численні допоміжні працівники, персонал обслуговування. Зростає потреба у некваліфікованій робочій силі у сфері сервісу, сільському господарстві, де можливості механізації та автоматизації обмежені. Окрім того, в умовах конкуренції за кваліфікованих працівників дещо утопічною є надія, що вони оберуть саме Україну за можливості виїзду, наприклад, до США чи ЄС. Отримати фахівців можна, заохочуючи молодих іноземців навчатися в Україні, що, окрім іншого, дасть можливість завантажити вітчизняні освітні установи за скорочення чисельності власної молоді.

Важлива складова селективного підходу — встановлення преференцій для певних груп мігрантів чи країн походження. Прибуття культурно та ментально близького населення пов'язано з меншими ризиками. Найбажанішим джерелом імміграції залишаються вихідці з України, у тому числі депортовані за національною ознакою, численна українська діаспора. Стимулювання репатріації, конкретні заходи щодо її підтримки мають посідати центральне місце у міграційній політиці держави. Однак цей ресурс майже вичерпано. Тому постає потреба у поповненні населення за рахунок осіб, які не мають безпосередніх зв'язків з Україною. Вихідці з колишніх радянських республік, ментально близькі до українців через багаторічну спільну історію, належать до тих іммігрантів, прибуття яких призведе до найменших труднощів інтеграційного характеру. Разом з тим їх залучення, як і репатріація українців, вихідців з України інших національностей, відбуватиметься за умов зростаючої конкуренції з Ро-

сійською Федерацією, країнами ЄС. Отже, потребуватиме від України значних зусиль і фінансових витрат.

Доступнішим і дешевшим джерелом поповнення населення є імміграція з країн Азії та Африки — найбільших експортерів людських ресурсів. Однак вдатися до цього можливо лише після ретельної оцінки еventуальних наслідків та підготовки до розв'язання проблем, пов'язаних з прибуттям людей іншої раси, мови, традицій. Автори дослідження «Зовнішні трудові міграції населення України» зазначають, що Україна має зробити вибір: або спільне проживання на її території європейських та афроазіатських етносів з перспективою формування нової численної єдиної української нації на зразок націй так званих переселенських країн, або збереження сучасного ментального середовища за стабільного зменшення кількості його носіїв [26, 122]. Насправді, вибору немає, адже кінцевим наслідком невідворотного зменшення чисельності носіїв української ментальності може бути лише її втрата.

Застосовуючи селективний підхід до регулювання імміграції, окрім прагматичних міркувань, слід враховувати також гуманітарні та політичні, керуватися міжнародними зобов'язаннями. Серед шляхів імміграції в Україну мають бути такі, як надання притулку, допомога біженцям із зон конфліктів.

Пов'язаних з міграцією ризиків можна уникнути за послідовної політики інтеграції мігрантів. Найбільші шанси на успіх така політика має за умови формування громадянського суспільства, де єдність досягається не на основі етнічної, мовної, релігійної чи історичної спільності, а завдяки громадянській активності індивідів.

Отже, міграція має кваліфікуватися не як загроза національній безпеці, а як виклик, оскільки вимагає не лише її захисту, а й якісної перебудови, удосконалення, нових шляхів розширення і збагачення. Міграції «...спонукають і групу, і суспільство, і владу до активності, до реадптації безпеки... Вони апелюють до життєвих сил» [27, 43].

Висновки

Таким чином, демографічні деформації, порушуючи природний процес відтворення популяції, створюють загрози для інших рівнів та аспектів національної безпеки. Скорочення демографічного потенціалу суперечить економічному зростанню і здатне його гальмувати, негативно позначається на оборонних можливостях держави. Зі зміною кількості

населення може порушитися етнічна рівновага, поширитися сепаратизм і націоналізм, загостритися етнонаціональне протистояння. Стихийна міграція в Україну небезпечна зміною культурних, мовних, релігійних характеристик населення, загрозами гомогенності суспільства. Водночас нелегальний виїзд та перебування за кордоном громадян України призводить до погіршення міждержавних стосунків, міжнародного іміджу Української держави.

Протистояти таким загрозам можна, комбінуючи якісні та кількісні заходи. По-перше, необхідно забезпечити умови для ефективного використання людських ресурсів шляхом підвищення продуктивності праці, інтенсифікації економіки. По-друге, першочергову увагу потрібно приділяти гальмуванню зменшення населення, стабілізації його кількості з огляду на те, що найважливіші критерії демографічної безпеки — це тривалість життя та рівень смертності.

Потрібні цільові державні програми, спрямовані на створення умов для фізичного, психологічного та соціального добробуту людини, удосконалення системи охорони здоров'я, забезпечення якості і доступності медичних послуг, підготовку і матеріальне стимулювання медпрацівників, технічне та матеріальне оснащення лікувальних і профілактичних закладів. Держава має забезпечити можливість займатися фізкультурою та спортом людям різного віку й фізичного стану, не допускати на споживчий ринок неякісні продукти та ліки, не рекламувати алкоголь та тютюн. Необхідна широка просвітницька робота, спрямована на виховання нових соціокультурних цінностей (здоровий спосіб життя, правильне харчування, відсутність шкідливих звичок). Люди повинні не лише мати можливість, а й бажати бути здоровими й докладати до цього зусиль.

Зниження смертності — тривалий пріоритет безпеки, проте поліпшити демографічну ситуацію можна насамперед через зростання народжуваності. Першочергову увагу треба приділити підвищенню пристовності материнства та батьківства, вихованню партнерських стосунків між батьками, створенню умов, за яких народження дитини асоціюватиметься не з життєвими труднощами, а з новими можливостями. Мають поширюватися сучасні методи планування сім'ї, вживатися цілеспрямовані заходи з поліпшення репродуктивного здоров'я, медичного супроводу вагітності та пологів, запобігання материнської та дитячої смертності. Сім'я, як найважливіший соціальний інститут, має отримати всебічну підтримку. Особливої уваги потребують молоді сім'ї.

Оскільки швидке зростання народжуваності мало ймовірно, важливий елемент стратегії демографічного розвитку — регулювання міграції — стає єдиним джерелом зростання населення. Треба враховувати, що, по-перше, нині Україна неприваблива для іммігрантів, по-друге, численна імміграція пов'язана із соціальними, етнокультурними та політичними загрозами, що потребує постійного зіставлення її позитивних результатів і негативних наслідків.

Головні завдання стосовно міграційної сфери мають бути такі: скорочення відпливу населення, забезпечення оборотної міграції, заохочення громадян, які виїхали, повернутися на батьківщину.

Протидіяти загрозам інтелектуальної міграції можливо за підвищення авторитету науки й освіти у суспільстві, визнання їх вирішальної ролі для розвитку країни, забезпечення їхнього фінансування. Ця сфера має стати пріоритетною. До фінансування необхідно заохочувати приватний капітал, стимулювати меценатську діяльність і створення великими корпораціями власних наукових центрів. Однак вирішальна роль у підтримці науки, насамперед фундаментальної, має належати державі.

Водночас необхідно запровадити нові підходи до імміграції іноземців за принципом «регульованої відкритості», спрямовані на заохочення прибуття вихідців з України та їхніх нащадків, етнічних українців, кваліфікованих кадрів, інших категорій іммігрантів. Потрібно позбутися негативного ставлення до імміграції, поширювати прагматичне мислення в цій сфері.

Імміграцію роблять невідворотною не лише процеси депопуляції в Україні, а й світовий розвиток (посилення диспропорцій у розміщенні населення, коли його зменшення в розвинутих країнах супроводжується швидким зростанням у країнах, що розвиваються). Тому міграційний тиск з часом посилюватиметься, що позначиться на зростанні нелегальної міграції, спинити яку лише силовими методами неможливо. Єдина прийнятна з погляду безпеки її альтернатива — міграція легальна.

Хоча уряди досі намагаються регулювати міграційні процеси відповідно до інтересів тих чи тих держав, у тому числі у сфері безпеки, реальні важелі впливу на неї на національному та регіональному рівнях практично відсутні. Міжнародна міграція має власну логіку, розвивається за своїми законами, залежить не лише від політики країн, що прий-

мають, а насамперед від ситуації у країнах-донорах, у світі загалом. Питання не в тому, чи допускати мігрантів на суверенну територію, а в тому, яким чином це робити, якими будуть наслідки їхнього прибуття. Міграційний перерозподіл населення Землі, безумовно, відбуватиметься. Проблема лише у тому, щоб це сталося не внаслідок суспільних катаклізмів, а еволюційного розвитку.

Джерела

1. *Рыбаковский Л.* Демографическая безопасность: геополитические аспекты и миграция // Миграция и национальная безопасность / Гл. ред. В. А. Ионцев. — Серия «Международная миграция населения: Россия и современный мир». — Вып. 11. — М.: МАКС-Пресс, 2003.
2. *Геополитика и национальная безопасность: Словарь основных понятий и определений РАЕН.* — М., 1999.
3. *Дані Держкомстату.* — <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. *Пирожков С. І., Щербов С. Я., Шевчук, П. Є.* Україна 2050: перспективи демографічного розвитку. — http://ukrstat.kmu.gov.ua/statistics/wsite/niistat/Noviny/new2006/zmist_novin/demogr/rozv.htm
5. *Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, World Population Prospects: The 2006 Revision and World Urbanization Prospects: The 2005 Revision.* — <http://esa.un.org/unpp>
6. *Коэффициент суммарной рождаемости.* — <http://demoscope.ru/weekly/app/app4007.php>
7. *Населення України 2003. Щоріч. аналіт. доповідь.* Інститут демографії та соціальних досліджень. — К., 2004.
8. *Ожидаемая продолжительность жизни в ЕС приближается к 79 годам, во всех странах Совета Европы — к 75.* — <http://demoscope.ru/weekly/2006/0269/barom05.php>
9. *Міграції населення та їх вплив на соціально-демографічний розвиток.* Звіт про науково-дослідну роботу. Кер. Позняк О. В. — К.: ІДСД НАНУ, 2006.
10. *Комплексне демографічне дослідження в Україні / С. І. Пирожков, Е. М. Лібанова, О. Г. Осауленко та ін. / За ред. чл.- кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е. М. Лібанової.* — К.: Укр. центр соц. реформ, 2005.
11. *Migration and Remittance: Eastern Europe and the Former Soviet Union / Ed. by A.Mansoor and Guillin.* — The World Bank, 2006.
12. *Концепция демографического развития Российской Федерации на период до 2015 года // Народонаселение.* — 2001. — № 4. — С. 141.
13. *Указ президента Российской Федерации «О мерах по оказанию содействия доброволь-*

ному переселенню в Російську Федерацію соотечественников проживаючих за рубежом». — <http://www.document.kremlin.ru/doc.asp?ID=034305>

14. Дані Федеральної служби державної статистики РФ. — http://www.gks.ru/bgd/free/b07_00/issWWW.exe/Stg/d01/07-0.htm

15. Дані Служби у справах іноземців і кордонів Португалії. — www.sef.pt/estatisticas.htm

16. *International migration outlook: SOPEMI 2006 Edition* / OECD, 2006.

17. Федеральные законы Российской Федерации: «О миграционном учете иностранных граждан и лиц без гражданства в Российской Федерации» от 18 июля 2006 г. № 109; «О внесении изменений в Федеральный закон «О правовом положении иностранных граждан в Российской Федерации» и о признании утратившими силу отдельных положений Федерального закона «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Российской Федерации» от 18 июля 2006 г. № 110 // Российская газета. — 2006. — 20 июля. — № 4122. — <http://www.rg.ru/arhiv/rg/2006/07/20.html#rg-4122>

18. Тюрюканова Е., Анишина В. и др. Принудительный труд в современной России. Нерегулируемая миграция и торговля людьми. — М., 2004.

19. Майданік І. П. Вплив зовнішніх трудових міграцій на економічний розвиток регіонів //

Формування ринкової економіки: Зб. наук. праць: Мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. Демографічний розвиток України і пріоритетні завдання демографічної політики. — Т. 2. — К.: КНЕУ, 2006.

20. *Costs and Benefits of International Migration*. World Migration Report 2005. — IOM, 2005.

21. *Salt J.* Toward a Migration Management Strategy // Proceedings of the Seminar on Managing Migration in the Wider Europe/ Council of Europe. — Strasbourg, 1999. — P. 12.

22. «Нетрадиційні» іммігранти у Києві / Блер Рубл, Олена Малиновська (керівник проекту). — К.: СтилоС, 2003.

23. Людський розвиток в Україні: 2004 рік. Щоріч. аналіт. допов. / За ред. Е. М. Лібанової. — К.: ІДСД НАНУ, 2004.

24. *Asylum and Migration Policies in the European Union* / Ed. by Angenendt S. — Bonn, 1999.

25. Стратегія демографічного розвитку на період до 2015 року — <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

26. Зовнішні трудові міграції населення України / За ред. Е. Лібанової, О. Позняка. — К.: РВПС України, 2002.

27. *Миграция и безопасность в России* / Под ред. Г. Витковской и С. Панарина. Московский центр Карнеги. — М.: Интердиалект+, 2000.